

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.020>

УДК 811.161.2'373.7

М.В. СКАБ, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри історії та культури української мови
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Михайла Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012
E-mail: mv.skab@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4246-0293>

БІБЛІЙНІСТЬ ЯК УНІВЕРСАЛІЯ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

У статті представлено результат перевірки тези Т. Фостера про надзвичайно велику частотність біблійних алюзій у художньому дискурсі (як універсальну світову тенденцію). На підставі кількадесятилітніх спостережень над релігійними феноменами в мові української літератури від давніх часів до найновіших констатовано, що покликання на Біблію як універсальний прототекст світової літератури більшою чи меншою мірою властиве творам української літератури на всіх етапах її розвитку. Інтенсивність і характер таких референцій залежить від часу написання твору, індивідуальних уподобань автора, художньо-естетичних особливостей напрямку чи течії, до яких він належить. Доведено, що біблійність — одна з визначальних ознак українського художнього мовомислення, стилетвірна риса української літератури як частини загальноєвропейської словесної культури.

Засадиною умовою повноаспектного вивчення проблеми біблійності в українській мові й культурі загалом є глибоке пізнання періоджерела, зокрема докладні спостереження над семантичними зсувами в біблійній лексиці та фразеології в їх діакронії та синхронії, на тлі відповідних процесів в інших мовах.

Ключові слова: українська художня література, біблійність, біблійні алюзії, біблійні слова та висловлення.

Надважливий вплив християнства на європейську і світову культуру загальновідомий. У доповіді на конференції «Тисяча років християнства на Україні в контексті Міленійного року» (Варшава, 2000) С. Козак влучно зауважив: «2000 років тому зародилася християнська тра-

Цитування: Скаб М.В. (2023). Біблійність як універсалія українського художнього дискурсу. *Українська мова*, 1(85), 20—31. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.020>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

диція, котра упродовж усіх часів чинила вплив на цілу форму життя в наступні історичні епохи, а особливо впливала на формування особистості людини і процесів інкультурації колективності, на формування людської цивілізації і життєвих пріоритетів людини у сфері вартостей, норм, мотивацій, трансценденцій, пробуючи одночасно допомогти знайти відповідь на найістотніші проблеми людської екзистенції, пов'язані зі смыслом життя, тотожністю, порядком Божим і людським, устроєм світу» (Козак, 2001, с. 39).

Біблія для християнства — це засаднича книга, джерело універсальних культурних змістів та морально-ціннісних аксіом. Відомий літературознавець З. Лановик слушно зауважувала: «...які б погляди стосовно Біблії не існували, вона залишається Книгою Книг, яка упродовж віків справляла найбільший вплив на літературу зокрема і на мистецтво загалом. Незаперечним залишається факт, що без знання і розуміння Біблії неможливо повною мірою досягнути переважну більшість шедеврів світової культури. Саме Біблія є першоджерелом основних “світових” сюжетів, універсальних архетипів, образів, символів» (Лановик, 2006. с. 7).

Крім багатолітнього зацікавлення природою релігійних феноменів і способами їх актуалізації в мові української літератури, вибір теми цієї статті вмотивований також знайомством із книжкою «Читай як професор. Жвавий і захопливий посібник для читання між рядків». Її автор, професор Мічиганського університету Томас К. Фостер пропагує стратегію активного, вдумливого сприймання тексту, у процесі якого читач здатен «не лише стежити за сюжетом, але й відчувати символи, метафори й алюзії, помічати іронію та відчувати резонанс із іншими текстами» (Фостер, 2021, с. 4). Стрижневими, засадничими для концепції вважаємо кілька тверджень, що в різних форматах повторюють актуальні тези сучасних рецептивно-інтерпретативних теорій: «якщо незрозуміло, звідки цитата, то вона напевно з Шекспіра [...] чи з Біблії» (там само, с. 7); «існує універсальна граматики переносних значень, а символи і образи черпають силу з повторень і нових тлумачень» (там само, с. 15); «Що виразніше ми усвідомлюємо, що наш текст, можливо, перебуває в діалозі з іншими, то більше подібностей і перегуків помічаємо, і так текст оживає» (там само, с. 52); «Навіть нерелігійні письменники чи ті, хто живе поза юдео-християнською традицією, можуть часом ввернути щось із Книги Йова, Євангелія від Матвія чи Псалмів. Це пояснює нашестя садів, змій, вогненних язиків і голосів із вихору в пізнішій літературі» (там само); «Глибина — от що біблійний вимір додає до історії» (там само, с. 74).

Мета пропонованої студії — верифікувати думку Т. Фостера про поширеність біблійних алюзій у текстах української літератури від найдавніших часів до сьогодні. Об'єктом особливої уваги слугувала мовотворчість авторів, які, за нашими попередніми кількадесятилітніми спостереженнями, зверталися до тексту Біблії спорадично.

Аналіз різножанрових (і поетичних, і прозових) художніх текстів у найширшому часовому діапазоні дає змогу виокремити основні особли-

вості мовного оформлення біблійності — зв'язку з Біблією — в українській літературі. При цьому вплив Біблії на українську мову (див.: Chlebda, 1997; Калдиева-Захариева, 2013; Скаб, 2016; Піддубна, 2019) трактуємо широко: не лише слово чи фраза, запозичені з Біблії, але й безпосередньо чи опосередковано мотивовані текстом Святого Письма рефлекси цих слів, висловлень, ідей. Їх численно спостерігаємо і в народній творчості [пор. зафіксовані в «Галицько-українських приповідках» І. Франка «Якби не Єва, то би й Адам не згрішив (Дрог.); Жінка перша дає чоловікови привід до гріха» (Франко, 2006, с. 117); «Як би міг чоловік обійти ся без жінки, то був би Пан Біг не сотворив Єву (Ворохта); Проба хлопської філософії, зрештою основана на дуже старій книжній традиції» (там само, с. 173)], і в авторських художніх текстах.

Амплітуда вербальних апеляцій до Біблії в українських художніх текстах широка — від найбільш очевидних, що їх першими помічаємо у творах (передусім це імена *Адам, Єва, Каїн, Мойсей, Соломон, Ісус Христос, Пилат, Ірод, Лазар* та ін.; географічні назви *Содом, Гоморра, Вавилон, Назарет, Вифлеєм, Голгофа (Голгота), Гетсиманія, Йордан* тощо; загальні назви *апостол, фарисей, псалом, лепта, притча, заповідь, мирносиця, розп'яття, мученик* тощо) до значно менш помітних, рецептивно складних.

Проаналізувавши українські переклади Біблії та численні зразки мови художньої літератури, В.І. Кононенко аргументовано констатував, що «включення бібліїзмів у художні тексти, опанування високою манерою релігійної літератури суттєво стимулювали мовне збагачення творів красного письменства» (Кононенко, 2001, с. 74), подав переконливі приклади використання в текстах окремих бібліїзмів, які «навіть позбавлені безпосереднього зв'язку з біблійними сюжетами [...], залишаються бібліїзмами до того моменту, поки в них зберігається бодай віддалений елемент “біблійності”, свого роду архісема “релігійність” (там само, с. 82). Автор слушно зауважував, що «і слова, і словосполучення, здавалося б, узвичаєні, загальноновживані, безпосередньо не позначені біблійним впливом, у контекстних умовах можуть асоціативно пов'язуватись із біблійними словами» (там само, с. 83) і представив фрагмент поезії Олександра Олеся, у якому набір слів-понять сукупно викликає образи Старого Заповіту: *Недурно плакав я в пустелі / І плакав довго без надій... / Мене каміння зрозуміло... / Я чув, як сурми загриміли / І розчинилася труна... / Як вечір, гасне меч народний, / Стихають сурми золоті... / Надії падають в безодні, / Конає мрія на хресті*. Припускаємо, однак, що ця поезія може бути ремінісценцією на Книгу Єремії, її своєрідним поетичним переспівом.

Природно, що найбільш комфортним є впізнавання і навіть повна ідентифікація бібліїзмів за формою: це можуть бути окремі слова чи висловлення (*Адам, чотири вершиники, зоря провідна*), назва твору («*Сад Гетсиманський*» І. Багряного), але найчастіше з Біблії запозичують ситуації й окремі цитати (Фостер, 2021, с. 69).

За змістом бібліїзми виявити важче, хоч, за спостереженнями дослідників, вплив Біблії на українську мову насамперед семантичний,

смысловий. О. Ковач, проаналізувавши біблійні одиниці, що «не містять у собі явного посилання на біблійні сюжети і не є маркованими мовними зворотами з Біблії» (Ковач, 2016, с. 102), як-от: *ловити на слові, тримати слово, одним словом, давати слово, з ніг до голови, покладати надію, сісти на шию*, цілком слушно констатувала, що «за рахунок прихованих сталих висловлень і фразеологізмів питома вага бібліїзмів у сучасних європейських мовах є значно вищою, ніж може видатися на перший погляд, а також спираючись на матеріали історико-етимологічних словників» (там само, с. 110).

Думаємо, що ми не помічаємо значної частини того, де Т. Шевченко покликається на Біблію. На жаль, сьогодні ми не досить обізнані зі Святим Письмом, а Т. Шевченко Псалтир знав, мабуть, напам'ять із першого до останнього слова (Стус, 1989, с. 66). Власне, у мовній свідомості та словнику багатьох сучасних українців біблійні за походженням образи *адамові діти, апостол правди, сонце правди* та низка інших закріпилися саме через посередництво мовостилю Кобзаря.

Звичайно, основний пласт біблійної фразеології збагатив українську мову після прийняття християнства. Згодом одним з основних механізмів їх популяризації стало вживання в авторській поезії та прозі. Так, Панас Мирний та Іван Білик актуалізували вислів *Хіба ревуть воли, як ясла повні*, Іван Франко і текстом, і назвою поеми «Мойсей» стимулював новий рецептивно-інтерпретативний ракурс імені старозавітного героя як провідника українського народу. Прикметно, що після цього інтертекстуальний ланцюжок продовжили: Мойсеєм почали називати самого Івана Франка.

Очевидно, що в кожного народу є свої улюблені біблійні образи. В українців це *Мати Божя, Ісус Христос, Адам, Мойсей, Соломон* та ін. В ізраїльській поетесі Хагіт Гросман є вірш «Авішаг» (*Авішаг* — біблійний персонаж, єврейська дівчина, яка зігрівала своїм молодим тілом престарілого царя Давида): *Я гадала, що зможу обняти своїми руками всю Армію порятунку, / але ти був холодний, ото ж я тихо лежала поруч; / доки медична сестра не помітила батька й доньку, які гріли / одне одного перед смертю* (Альманах, 2011, с. 20).

У художніх текстах так званої радянської літератури, особливо в період «войовничого атеїзму», релігійні та сакрально марковані образи, слова й висловлення нерідко слугували основою для створення іронійно-комічного ефекту (Ковтун, 2006, с. 67). Тобто для ідеологічної «боротьби» з релігією використовували її ж мовні засоби. Переконливі із цього погляду іронійно реактуалізовані біблійні цитати у творах Я. Галана [їх численність зафіксовано у словнику «Крилаті вислови в українській мові» (Коваль, Коптілов, 1975)], саркастичне переосмислення імені другого царя Вавилонії *Навуходносор* у значенні «ябеда, донощик» і його розвиток у похідній лексемі *навуходносорство*, пор.: *Виказати товариша — це було абсолютно неможливо, просто неприродно з погляду гімназиста [...]. Не виказували навіть “перші учні”. Навіть відомі з молодших класів “на-*

вуходносори” — і ті після третього чи четвертого класу остаточно позбувалися свого пороку, гірко навчені за *навуходносорство* в молодших класах (Смолич «Наші тайни», с. 186); *Скаржаться літератори, що все більше “навуходносорів”, підслуховувачів, що в’язнуть, линнуть з провокаційними розмовами... Гидко це, ганебно* (Гончар «Щоденники», с. 410).

Інтенсивність використання біблійних імен, цитат, образів, алюзій залежить від індивідуального світогляду автора, літературно-естетичних принципів його мовотворчості.

Без сумніву, найглибше закоріненим у мовосвіт Святого Письма є ідіостиль Тараса Шевченка. М.П. Драгоманов цілком виправдано називав його “біблейцем” і порівнював релігійний світогляд поета з поглядами англійських суспільних реформаторів XVII ст. — пуританів, що провадили свою політику лише за допомогою Біблії (цит. за: Стус, 1989, с. 53). Митрополит Іларіон у праці «Релігійність Тараса Шевченка» зазначав: «Коли зібрати до купи все, що становить істоту релігійного стилю “Кобзаря”, то все це складає біля 15% останнього. Шевченко неповторний в нашій літературі таким широким релігійним виявленням. Час Шевченкового життя 1814—1861 був такий, що велика побожність українського народу ще не розбилася, — вона виразно була видна у всьому житті. Люди були богомільні, побожні, добре знали про Церкву та Господа. Люди жили міцно з Богом і в серці і в устах. Бог був у всьому житті народу. Шевченко повно пішов за своїм народом, і його світогляд широко релігійний» (там само, с. 11).

У ХХ столітті ментально-мовний зв’язок української літератури з Біблією не перервався, хоч і зазнав певного занепаду через відомі ідеологічно-політичні чинники. Наприклад, у 20—30-ті роки в різних текстових форматах і з різною частотністю біблійні образи та алюзії використовував футурист Михайль Семенко: *Вслухаюсь в плескіт я у музику дерев / Що в небо простяглись так струнно / Вони вбирають все локомотиву рев / І божий глас відгукують безшумно* («Сосни»); *Згадав кілька французьких фраз забутих, / Разів зо два поглянув на образ Христа* («Парикмахер»); *Образ снівся мені / Образ благанний / У холодній труні / В білім савані / Не зводь у сні / Зір свій звучий / Дайте мені / Кімвал брязкучий* («Образ снівся мені»); *Я не хочу своєї уваги скупчувати / Нудним шаблоном розважань. / Вам не побачити моєї уступчивості / Під сміхом зблідлим ображань. / І коли людину остаточно вимучите — / Я займусь філософією натхнення. / Кому, кому ви кров із серця виточите / За ілюзорну ганьбу гріхопадіння?* («Гріхопадіння»); *Минулими роками, на бабусині іменини, / Було в цій хаті без ліку гостей. / Як колись ждали, як прибирались до сеї днини, / І скільки подавалось печених індиків і гусей. / В тіні абажура — скільки померлих тінів — / Родичів, знайомих, нарочито званих. / Повна хата розмов і гомону у теплім тремтінні, / Тепер — свідки останні — старі дідівські дивани. / Образи, вигуки, милі старосвітські інтимності. / Тихо, тихо, мов в усі. / Боже, всьому минулому — / подай твої святі милості! Сьогодні — іменини моєї бабусі* («Бабусині іменини»).

Сумірні стилістичні явища відзначаємо в мові української прози, наприклад, у мовостилі А. Головка:

— *О, не життя, а рай! А чого ж ми з тобою, друже, в пеклі? І їх, і нас вилупили Адам і Єва, і в них, і в нас тече по жилах червона кров.*

— *Так бог дав, — сказав ти. А в мозку, не збите з ніг цією думкою, стояло питання: чому?*

Я казав:

— *Ні, так бог не дав. Він створив людей і сказав: живіть, плодіться і населюйте землю. (А сам заплющивсь і вуха клоччям позатикав.) І була спершу вільна земля і вільні люди... Проходили віки. Десять хтось пролив і покуштував крові. Сп'янила. І пішли літа, сотні-тисячі в чаду. Лілася кров... Судорожно пальці трусились, шукаючи горлянок, сплітаючи вірьовки із людських жил, щоб було чим гнuzдати та впрягати поруч із шкапами подоланих у борні...*

— *І ми родилися вже в неволі?*

Зітхнув ти.

— *Так, у неволі родилися ми. На самому дні пекла. Пам'ятаєш? Голодне й сумне обличчя материне? В кутку скорботні очі: «**Прійдіть ко мне всі труждаючієся і обремененії, і аз упокою ви...**» («Червоний роман»).*

До прототексту Святого Письма, а в ширшому вимірі — до релігійних текстів і практики апелюють також численні образи, висловлення, ситуації, зафіксовані в п'єсах чільного представника «радянської» драматургії О. Корнійчука: Б е р е с т. *Син ваш, мамашо, краще Ісуса Христа зцілює* («Платон Кречет», с. 96); П і п. *Терпіть, Маріє Михайлівно. Сонце — благодать божя* («Правда», с. 129); Т а р а с. *І землячків тобі бог дав. В а с я. Бог їх і візьме* («Правда», с. 149); 2-й в а р т о в и й (озирнувся, хреститься). *Поможі, господи, цієї ночі вийти, додому во здоров'ї дійти; пана вбити й між людьми справедливо добро поділити. 1-й в а р т о в и й. Амінь* («Правда», с. 154); О с т а п. *Я і Тарас, як звісно, і службу разом служили, і в один день одружились, і жінки наші, царство їм небесне, в один рік повмирали, — одне слово, — все життя ми разом* («В степах України», с. 207); С е р г і й. *Я своїм апостолам розказував, як ти мене вчив рибу ловити і раз відлупцював. Все пам'ятаю. (Обняв Мирона). М и р о н. Яким апостолам? С е р г і й. Я так називаю своїх артилеристів. Вони справжні апостоли, чудеса роблять щодня* («Фронт», с. 236); О р л и к. *Куди мені, там у командира голос як труба ієрихонська* («Фронт», с. 247); Р о м а н ю к. *І чого ти присікалась? Навіть великий древній вождь Ной, отой, що врятував людство від потопу, а як нарізався. Ого! Бувало, лежить, як колода...* («Калиновий гай», с. 318); А р к а д і й. *Я бачив вас у фільмі. Створили чудесний образ. У вас справжній комедійний талант. Леонід кашлянув. В е р о н і к а. Чуєш, Леоніде... Леонід. Блажен, хто вірує...* («Крила», с. 444); С т е п а н. *Послухайте, чудесний анекдот. [...] Армянське радіо питають: «Скажіть, чому, чому (сміється) бог створив землю круглою?» Відповідаємо (душиться від сміху): «Бог створив землю круглою...» [...] Зедаві! Відповідаємо: «Бог створив землю круглою, щоб по*

кутках не цілувались» («Мої друзі», с. 513—515); Антоніо. Правду пишуть у нас письменники: людина безсила, не може здолати Молоха війни. Віками бореться, а що? («Мої друзі», с. 551).

Як відомо, переломними для ідеологічного розпруження суспільної свідомості й літератури як форми вияву цієї свідомості стали 60-ті роки ХХ століття. Так, у другій половині 60-х років у Києві склалася «Київська школа» поетів (В. Голобородько, В. Кордун, М. Воробйов, М. Григорів; причетним до цього літературного угруповання вважають також С. Вишенського). Її засадничим креативним принципом стала *свобода*: «Про *Київську школу поезії* можна говорити в кількох аспектах: як про суто поетичне явище, головною ознакою якого стала свобода творення; як про групу молодих нонконформістів, життєвим вектором яких була свобода волі в усіх його виявах; як про експериментальну психологічну спробу жити інакше, ніж інші покоління, жити так, ніби все відбувається у вільній незалежній державі; як про братство творців поезії, головним і надзвичайним завданням яких була сама поезія» (Кордун, 1997, с. 8). У творах поетів Київської школи біблійні алюзії, можливо, не надто численні, однак естетично вартісні, змістотвірні. Пор.: *Тоді в лісі випаде сніг / і людина вийде зустрічати другу / і пташка, що живе в білому лісі, / покладе одне крило на одного, / а друга на іншого, просто прощобече. / І то як **блага вість** (Голобородько «Хай слово тоді умре»); *Мій час не настав / І вже не настане ніколи. / **Призначив Господь мені: бути апостолом** — / задовго до того, коли **народився Син Божий**. / Та жодного разу / до мене **Месія** не обізвався, / **ноги** йому не змивав / і не сидів кінець столу при **Таємній Вечері** (Кордун «Апостольське послання того, хто був присутній незримо і ніколи не названий»); *є місце фіалок що про нього мало хто знає / **Бог квітне серед розлогих лугів** / на пагорбі у гайку (Воробйов «Є місце фіалок що про нього мало хто знає»); *Та я знову туди вертаюсь, / чорнотою землі починаюсь — / **хай святиться її ім'я** (Воробйов «Земля»); *Знати б — **тайна вечеря** о котрій / І о котрій завершиться світ...* (Вишенський, 2005, с. 60); *Ризикну на **Голготі** умитись...* (там само, с. 134); *Як воскресне **Ісус**...* (там само, с. 197); *...з натхненням розмножуючи свій **первородний гріх** (там само, с. 331) тощо.*****

Традицію опертя на закодовані в тексті Біблії моральні імперативи та вербальні формули їх вираження продовжено в мовотворчості письменників-вісімдесятників (Ю. Андрухович, Ю. Гудзь, В. Діброва, О. Забужко та ін.). Серед найхарактерніших для них прийомів текстотворення, окрім пародії, стилізації, формальних експериментів, автоіронії, дослідники називають інтертекстуальність (Андрейчик, 2018, с. 7). Ми ж у її межах виокремлюємо біблійну інтертекстуальність як стилетвірну рису поезії та прози вісімдесятників.

Багатьом читачам релігійність мовотворчості Ю. Андруховича на перший погляд може видатися дискусійною. Зрештою, в одному з інтерв'ю сам автор зізнався: «*Мушу визнати, я ніколи повністю не прочитав Біблію* (виділено нами. — М. Скаб). *У мене був такий період юнацької*

стихійної релігійності, богошукацтва, коли я возився з Новим Заповітом з Франківська до Львова і назад, читав у потязі, тримав біля себе в гуртожитку... Ми тоді у своєму вузчому товаристві намагалися знаходити якісь першопричини всього і доходили до екуменізму, йоги з такої позиції, що Ісус Христос, на думку декого з нас, також був йогом, тому ось цікаво було б прочитати, що він на цю тему сказав. Тобто Новий Заповіт я читав не дуже уважно, це для мене було якось занадто мляво написано. Швидше за все я помилявся в тому сенсі, що до цього тексту все ж не можна підходити з тими самими критеріями, що і до роману чи оповідання. Але, так чи інакше, письменнику необхідно володіти цим невичерпним матеріалом, сюжетами, метафорикою» (Терен, 2015, с. 30). Однак когнітивно-текстовий аналіз творів Ю. Андруховича виявляє глибоко осмислене вживання і деяких біблійних одиниць (на рівні імен, сакрально маркованих лексем тощо), і системні апеляції до тексту Святого Письма у форматі цитат, ремінісценцій, алюзій, реінтерпретації прецедентних ситуацій (переважно в поезії, рідше — у прозі): *Ми надто близько — марний знак, / той запах Єви — не інакше!* («А це така любовна гра...»); *Матерія — первинна. Це провина. / (Як не моя й не Божя, то чия?)* («Сумнів»); *Про театри, цирки та іподроми / не писав тобі ані слова. Й не буду. / Є вагоміші драми, себто погроми: / на прохання люду повісять Юду* («Про театри, цирки та іподроми...»); *На Різдво в Україні діються речі / потаємні й вічні. Скажімо, місяць / виявляється зайвим, тому Святвечір / переходить не в ніч, над якою висять / херувими сонні, а в ніч — як море, / по якій навряд чи спроможні трії / мандрівні царі, подолавши гори, / своєчасно встигнути до Марії. [...] / все збувається: Йосиф, яскиня, ясла, / коляда збувається, сіно, свічка. А проте — лишень у вертепній скрині, до якої доступ і вхід крізь вічка, / бо насправді нема яскині, нині / я, здається, готовий прийти з дарами, / хоч діряво в кишенях, а в небі сіро. / Тут мене ловили вітрини, брами. / Треба їхати. Може, сконає Ірод; Це столиця держави. Тут досить людно. / І не досить зелено для ботанік. / Хоч насправді це ніби судно (чи судно?) / і не так ковчег воно, як титанік* («На Різдво в Україні діються речі...»); *Дівчина, з якою він зустрічався вісім років (її ім'я було Ева Марія й невідомо кого саме — Марії чи Єви було в ній більше)...* («Дванадцять обручів»); *бич Божий* («Рекреації») тощо. У книзі «Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики» серед згаданих міст є лише біблійний Єрусалим, хоч у додатку Ю. Андрухович зауважує, що дуже хотів би, щоб тут був і Вавилон, і Содом, і Гоморра, але й щодо Єрусалиму він відверто зізнається: *«Це трохи дивно: з усіх Вічних Міст нашого світу я не бував лише в Єрусалимі. Тож хай він тим часом залишається й далі недосяжним пунктом особливого призначення. У мене ще ціла вічність на те, щоб у ньому побувати. Та я в ньому все одно буваю — завжди, коли намагаюсь молитися»* («Лексикон інтимних міст»).

Новітня українська література особливо пізнавальна з погляду збереження й посилення зв'язку з мовосвітом Біблії. Наприклад, ілюстративною щодо того, як наймолодше покоління поетів продовжує «тяглість

традиції українського поетичного авангарду» (Горбатюк, 2022, с. 5), зокрема й у вимірі сакральності мови, її насиченості біблійними алюзіями, є збірка поезій магістрантки філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Марини Горбатюк «Книга мовчань». Серед найвиразніших апеляцій до прототексту Святого Письма — назва розділу «*Камо грядеши?*», заголовки поезій «*Сотворення світу*», «*Постапокаліптичне*», віршовий зачин «Миколо, дай ж ми слово»: *У кислих пащах божевіль, / У водах скнарних трубодна, / У любощах повій (ПОВІЙ!) / Вплітався в коси теплий стан, / Влягався нервом трудодень — / На пальці правої руки / Крутився хутко фарисей, / Хрест-та пречиста грала тінь. / У місті чорної вівці, / Де вороняччя сліпить зір, / І міниться звіряча ціль — / Тут слово мовить Соловій. / І камінь каменем Мойсей / Спиняє грізну новину, / І чиста точиться купель / З вогню тернового* (там само, с. 32). Пор. також: *А ще на східних фронтах, кажуть, / триває братовбивча війна. / Брати теж, знаєте, такі... / Каїн Авелю братом був, допоки не вбив* (там само, с. 78); із вірша «Народження деміурга»: *До мене підбігла чиясь дитина / вона запитала чи знаю Іюса / Сина Божого? засумнівалася я / але змовчала лише стверджувально кивнула / (так ніби справді знаю його / ніби особисто знайома) / Дитина радісно замружилася і сказала / Тьотю, а він воскрес! Ти знала, що він воскрес?* (там само, с. 136—137).

Входження біблійних слів і висловлень у нашу мову, а також їх осучаснення, так би мовити «українізація» — безперервне в часі. На наших очах упродовж останніх двох десятиліть сформувався та усталився один з українських варіантів фразеологізму *козел відпущення* (*козел офірний*) — *цап-відбувайло*; одиниці релігійного стилю ввійшли в ядерну зону словника засобів масової комунікації, набувши особливої виражально-оцінної значущості в час російської-української війни. *Хто до нас прийшов із мечем, від меча і загине* — одне з гасел захисників України.

Мовно-ментальний зв'язок із текстом Біблії — одна з визначальних ознак українського художнього мовомислення, стилетвірна риса української літератури як частини загальноєвропейської словесної культури. Традиція покликання на Святе Письмо у форматі образів, окремих слів, цитатних висловлень, ремінісценцій, алюзій — це універсальна тенденція, яку показово відбивають художні (і поетичні, і прозові, і драматургійні) тексти на всіх етапах розвитку української літератури. При цьому інтенсивність і характер таких референцій залежить від часу написання твору, індивідуальних уподобань автора, канонів естетичної течії чи напряму, до якого він належить.

Повноаспектне вивчення проблеми біблійності в українській мові, зокрема в художніх текстах, передбачає глибоке знання й розуміння протоджерела, тобто Святого Письма. Водночас докладні спостереження над семантичними зсувами в біблійній лексиці та фразеології в їх діяхронії та синхронії мають евристичний вихід у царину пізнання відповідних процесів в інших мовах.

ЛІТЕРАТУРА

- Альманах поезій та перекладів.* (2011). Київ: Meridian Czernowitz.
- Андрейчик М. (2018). *Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття*. Львів: ЛА «Піраміда».
- Андрухович Ю. (2013). *Дванадцять обручів*. Харків: КК «Клуб Сімейного Дозвілля».
- Андрухович Ю. (2021). *Лексикон інтимних міст*. Чернівці: Meridian Czernowitz.
- Андрухович Ю. *Поезії*. <https://ua.poetree.club/authors/iurii.andrukhovich> (дата звернення: 21.12.2022).
- Андрухович Ю. (2017). *Рекреації*. Київ: Фабула.
- Вишенський С. (2005). *Змова дзеркал: Вибране*. Київ: Юніверс.
- Воробійов М. *Поезії*. <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=78&type=tvorch> (дата звернення: 21.12.2022).
- Голобородько В. *Поезії*. <https://ua.poetree.club/poets/vasil.goloborodko> (дата звернення: 21.12.2022).
- Головко А. (1986). *Твори в двох томах* (т. 1: *Повість, оповідання, п'єса, романи*). Київ: Наукова думка.
- Гончар О.Т. (2008). *Щоденники: у 3 т.* (т. 1, 1943—1967). В.Д. Гончар (упоряд.). Київ: Веселка.
- Горбатюк М. (2022). *Книга мовчань: Поезії* (серія: «Третє тисячоліття: українська поезія»). Чернівці: Букрек.
- Калдиева-Захариева С. (2013). *Българска фразеологія* (с. 245—264). Софія: Академічно изд-во «Проф. Марин Дринов».
- Коваль А.П., Коптілов В.В. (1975). *Крилаті вислови в українській літературній мові: Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови*. Київ: Вища школа.
- Ковач О. (2016). Явна та прихована біблійна фразеологія у сучасних європейських мовах. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea / edit. K. Balázs, I. Herbil. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință. Fnul V. Nr. 1. S. 100—111.*
- Ковтун А.А. (2006). *Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексичі (на матеріалі художньої прози ХХ ст.)* [дис. ... канд. філол. наук]. Івано-Франківськ.
- Кононенко В. (2001). Українські переклади Біблії і мова художньої літератури. *Warszawskie zeszyty ukraioznawcze, 11—12. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica pod red. Stefana Kozaka. Warszawa. S. 74—88.*
- Кордун В. (1997). Київська школа поезії — що це таке? *Світovid, 1—2, 26—27.*
- Кордун В. *Поезії*. <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=79&type=tvorch> (дата звернення: 21.12.2022).
- Корнійчук О. (1990). *Драматичні твори*. Київ: Наукова думка.
- Лановик З. (2006). *Hermeneutika Sacra*. Тернопіль: Ред.-вид. відділ ТНПУ.
- Піддубна Н.В. (2019). *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.)*: монографія. Харків: Майдан.
- Семенко М. *Поезії*. <https://ua.poetree.club/poets/siemienko.mikhail> (дата звернення: 21.12.2022).
- Скаб М. (2016). Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми вивчення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс, 772, 13—20*. Чернівці: Видавничий Дім «Родовід».
- Смолич Ю.К. (1987). *Дитинство; Наші тайни; Вісімнадцятилітні: Повість, романи*. Київ: Наукова думка.
- Стус І. (1989). *Релігійні мотиви в творчості Тараса Шевченка*. Едмонтон, Альберта: The University of Alberta.
- Терен Т. (2015). *РЕСвізити: антологія письменницьких голосів* (кн. 1). Львів: Вид-во Старого Лева.
- Фостер Томас К. (2021). *Читай як професор. Жвавий і захопливий посібник з читання між рядків*. Київ: Темпора.

- Франко І. (упор.) (2006). *Галицько-руські народні приповідки* (т. 2: *Діти—П'ять*). Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка.
- Chlebda W. (1997). Библия в языке — язык в Библии. *Problemy frazeologii europejskiej. II: Frazeologia a religia* / red A. Lewickiego i W. Chlebdy. Warszawa: Wyd-wo Energeia. S. 67—74.
- Kozak S. (2001). Chrześcijańskie korzenie kultury ukraińskiej. *Warszawskie zeszyty ukraińoznawcze, 11—12*. Spotkania polsko-ukraińskie. *Studia Ucrainica* pod red. Stefana Kozaka. Warszawa. S. 39—44.

Статтю отримано 12.01.2023

REFERENCES

- Almanac of poems and translations*. (2011). Kyiv: Meridian Czernowitz (in Ukrainian).
- Andreichyk, M. (2018). *An intellectual as a character of Ukrainian prose of the 90s of the 20th century*. Lviv: LA “Piramida” (in Ukrainian).
- Andrukhovych, Yu. (2013). *Twelve hoops*. Kharkiv: KK “Klub Simeinoho Dozvillia” (in Ukrainian).
- Andrukhovych, Yu. (2017). *Recreations*. Kyiv: Fabula (in Ukrainian).
- Andrukhovych, Yu. (2021). *Lexicon of intimate cities*. Chernivtsi: Meridian Czernowitz (in Ukrainian).
- Andrukhovych, Yu. *Poems*. Retrieved Desember 21, 2022 from <https://ua.poetree.club/authors/iurii.andrukhovich> (in Ukrainian).
- Foster Tomas, K. (2021). *Read as if you are a professor. A lively and engaging guide to reading between the lines*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).
- Franko, I. (Ed.). (2006). *Galician-Rus' folk tales* (Vol. 2: *Dity—Piat*). Lviv: VTs LNU imeni Ivana Franka (in Ukrainian).
- Holoborodko, V. *Poems*. Retrieved Desember 21, 2022 from <https://ua.poetree.club/poets/vasil.goloborodko> (in Ukrainian).
- Holovko, A. (1986). *Works in two volumes* (Vol. 1: *Story, short stories, play, novels*). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Honchar, O.T. (2008). *Diaries: in 3 vols.* (Vol. 1, 1943—1967). V.D. Honchar (Ed.). Kyiv: Veselka (in Ukrainian).
- Horbatiuk, M. (2022). *The Book of Silences: Poems (Series: “The Third Millennium: Ukrainian Poetry”)*. Chernivtsi: Bukrek (in Ukrainian).
- Kaldieva-Zakharieva, S. (2013). *Bulgarian phraseology* (pp. 245—264). Sofia: Akademichno izd-vo “Prof. Marin Drinov” (in Bulgarian).
- Khlebda, V. (1997). The Bible in language — language in the Bible. A. Lewickiego & W. Chlebdy (Eds.), *Problems of European phraseology. II: Phraseology and religion*, 67—74. Warszawa: Vyd-wo Energeia (in Russian).
- Kononenko, V. (2001). Ukrainian translations of the Bible and the language of fiction. *Warsaw Ukrainian Studies Journals. Polish-Ukrainian meetings, 11—12*, 74—88. Ukrainian Studies Stefana Kozaka (Ed.). Warszawa (in Ukrainian).
- Kordun, V. (1997). Kyiv school of poetry — what is it? *Svitovyd, 1—2*, 26—27 (in Ukrainian).
- Kordun, V. *Poems*. Retrieved Desember 21, 2022 from <http://www.poetryclub.com.ua/mets.php?id=79&type=tvorch> (in Ukrainian).
- Korniichuk, O. (1990). *Dramatic works*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Kovach, O. (2016). Explicit and hidden biblical phraseology in modern European languages. *The dialogue of the Slavists at the beginning of the 21st century, 1*, 100—111. K., Balázs, & I., Herbil (Eds.). Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință (in Ukrainian).
- Koval, A.P., & Koptilov, V.V. (1975). *Sayings in the Ukrainian literary language: Aphorisms. Literary quotes. Idioms*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Kovtun, A.A. (2006). *Innovative processes in the Ukrainian church and religious lexicon (on the basis of prose fiction of the 20th century* [thesis ... candidate philol. Sciences]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Kozak, S. (2001). Christian roots of Ukrainian culture. *Warsaw Ukrainian Studies Journals, 11—12*, 39—44. Polish-Ukrainian meetings. Ukrainian Studies Stefana Kozaka (Ed.). Warszawa (in Polish).

- Lanovyk, Z. (2006). *Hermeneutika Sacra*. Ternopil: Red.-vyd. viddil TNPU (in Ukrainian).
- Piddubna, N.V. (2019). *The theory of theo-linguistics: the phenomenon of biblicalness in Ukrainian linguistic culture and verbalization of the religious picture of the world (analysis of the discourse practice of the 19th century)*. Kharkiv: Mайдan (in Ukrainian).
- Semenko, M. *Poems*. Retrieved Desember 21, 2022 from <https://ua.poetree.club/poets/siemenko.mikhail> (in Ukrainian).
- Skab, M. (2016). The influence of the Bible on the Ukrainian language: scope, aspects and main problems of study. *Scientific bulletin of Chernivtsi University: coll. of science works. Romano-Slavic Discourse*, 772, 13–20. Chernivtsi: Vydavnychi Dim “Rodovid” (in Ukrainian).
- Smolych, Yu.K. (1987). *Childhood; Our secrets; Eighteen-year-olds: Story, novels*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Stus, I. (1989). *Religious motifs in the work of Taras Shevchenko*. Edmonton, Alberta: The University of Alberta (in Ukrainian).
- Teren, T. (2015). *RECVisyty: Anthology of Writer's Voices* (Vol. 1). Lviv: Vyd-vo Staroho Leva (in Ukrainian).
- Vorobiov, M. *Poems*. Retrieved Desember 21, 2022 from <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=78&type=tvorch> (in Ukrainian).
- Vyshenskyi, S. (2005). *Conspiracy of Mirrors: Selected*. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).

Received 12.01.2023

Maria Skab, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
professor of the department of history and culture of the Ukrainian language
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University
2 Mykhailo Kotsiubynskogo St., Chernivtsi 58012, Ukraine
E-mail: mv.skab@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4246-0293>

BIBLICITY AS THE UNIVERSAL FEATURE OF UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURSE

The article deals with the result of the verification of the hypothesis formed by American Professor T. Foster about the extremely high frequency of biblical allusions in artistic discourse in general (as a universal world trend) on the basis of Ukrainian literature. As the author's decades-long observations of religious elements in the language of Ukrainian literature from ancient times to the most recent ones prove, Biblical references, appeal to this unique work of world literature to a more or less extent are a typical feature of Ukrainian literature at all times (frequency of usage depends on the time of writing of the work, individual characteristics of the author and the literary style in which he/she works); it is not a remnant of an archaic village worldview or a peculiarity of a language of the old intellectuals who were distant from the contemporary problems, as, unfortunately, was often interpreted in the Soviet times; biblicality is deeply rooted in the Ukrainian worldview as part of common European and human values. In the author's opinion, it is necessary to study the problem of biblicality in the Ukrainian language and culture in as much detail as possible, in its whole entity, with deep research and understanding of the primary source, with the subtlest observations of semantic shifts in Ukrainian vocabulary and phraseology, diachronically and synchronically, against the background of the corresponding processes in other languages, in order to understand universal trends in the use of the Bible, as well as the uniqueness of the Ukrainian approach.

Keywords: *Ukrainian literature, biblicality, biblical allusions, biblical words and expressions.*